воспоминаймо вѣдомостью нашего православія, писанієм, наукою, друкованіем книг, училищи [1], и довольством [2] от избытковъ нашихъ А Латыню со всѣмъ на всѣмъ оставимо, ни ся их о чем (яко мнящих ся мудрых) аникакоже пытаймо! Ні ихъ науки [3], православія на искушеніе, слушаймо! Ниже их хитрости на наше увеченіе и полерованіе учим ся! Ниже ихъ власти и начальства страшимо ся! Ниже ихъ размноженію і разширенію чудим ся!

Да будут они како суть! Мы же будем пред очима их по євангелію — прости, глупы, незлобивы! Досыть нам спасти нас самых! (л 310 — Гол. 113).

Але з сього становища — на що ся критика книги Скарги? — На те, «абы Латина не подумала, що не можемо пізнати «прицукрованое лжи сладкословія их». Для сього автор розбере передмову і три перші розділи книги.— Так кінець кінцем він сам не видержує проголошеного ім принципу повної ізоляції й індиферентизму у відносинах до «Латини»!

По сім іде друга передмова — «До всякого прочитателя написанія сього»: на випадок, коли б комусь попала до рук сама книга Скарги, Вишенський повторяє свою науку: не спускатися на солодкі латинські слова, «бо то їх і єсть ремесло поганської науки: баснословієм, оратіями, похвалами і похлібствами смачними слабоумних і ненаказаних (не навчених) прельщати». А для прикладу наводить сі єдині в своім роді автобіографічні спомини,— вже згадані нами вище:

И я бо нѣкогда во той пробѣ былъ, и сам своим слухом латынского оратора свѣдчил! Для чего кротко, тихо хочю припомнити, абы єсте от таковых мѣдовныхъ словъ, в которых трутизна живетъ, пильно стерегли ся [4]. То что латынскій ораторъ, достоинствомъ сана мистръ, имѣлъ дружбу со мною в Луцку, и не утаилъ тѣлесное пожадливости предо мною, которою звитяженъ [5] былъ А то какъ блуда от цнотливыє дѣвицы прагнулъ, и не могл повабками [6] того себѣ зєднати — абовѣм цвѣтный [7] был! Якоже до того пришел [8]? Ото такъ повѣм ти Рѣчьми сладкими и бесѣдами прельстилъ дѣвицу, и тѣм словесным похлѣбством цноту девицы ведоме укралъ! Которыє рѣчи єго в залецанію чиненіе [9] на змаменне [10] девицы, коротко ти припомену Пилне послушай!

Начал девицу называти солнцемъ — яко подобно тому сличностю красоту свѣтить! Началъ звати златом и сребром — яко румяность з бѣлостью в лице цвететь! Началъ звати каменем дорогим — шапфѣром і діаментом — яко променистоє лице от крове єя показуєтъ! Тѣми и большими баснями и словами девицу яко масло на блуд ростопил Которая и шпетности [11]

---

[1] Звертаю увагу на се місце, бо воно вказує, що православної школи і науки Вишенський не відкидав і перед своєю подорожжю на Україну,— тільки, очевидно, з тими обмеженнями й «стереженнями, які він викладає потім у «Зачапці» (нижче)

[2] Ркп довольствъ

[3] Упускаю зайве и

[4] В ркп стерегся

[5] Переможений

[6] Ркп . поварками

[7] Заструплений

[8] Добився свого

[9] В ркп . чиненія

[10] На обдурення, в друк хибно знаменіе

[11] Обридливості

забачивши [1] тѣмъ сладким похлѣбствомъ уловлена будучи, цноту стратити произволила!

Не явна ли то ложь — яко та дѣвица не была ни сонце, ни злато, ни сребро, ни камень шапфиръ [2] и діямент! А вжды слабоумна тоєй смачной лжи увѣрила и во похвальномъ смаку блядословномъ увязла, и мысль царствующую погрузила Которой тѣло невольникъ понужды на што воля мысленная произволитъ, на добро ли или на зло послѣдуєтъ! [3]

Так тогда и ты, любимый прочитателю, пилне смотри латынской мудрости духа Коли себе и своих во своєм писанію хвалитъ; баснями красными словес свѣдостви зверхнихъ [4], а не плодов євангельских подпирает, широкорѣчнѣ и доводить богословнымъ оцукованіємъ [5] помащаєтъ — Тогда ко євангелію прибѣгши на пробу і т. д (л. 312—3, Гол. 114—5).

Сей епізод цінний не тільки як сливе єдина автобіографічна історія, розповіджена автором, але і як дуже рідкий взірець гарного оповідання, теж рідкий у автора, та й взагалі не частий в такій якості в сій літературі! Мистецтво оповідання не було сильною стороною її.

Чисто богословську частину: розбір тез Скарги про правдиву церкву, її прикмети, єдино правдиву римську церкву і под. докладно розбирати не буду,— але виберу з них кілька місць, інтересних з погляду літературно-стилістичного або ідеологічного, тільки, на жаль, місцями сильно попсовані вони невдалим переписувачем.

Протиставляючи своє розуміння церковної єдності Скаржиному, Вишенський так описує її:

Во єдности бо церковной основана єсть любы, догматъ [6], вѣра
Ту царствует надежда
Ту даскальствуетъ смиреніе
Ту гобзуетъ весь добродѣтелный соборъ.
Ту Давидъ певець сыномъ церкви припѣваетъ, играя [7] духомъ Се коль красно и добро, рече, но єже жити братіи вкупѣ
И Дамаскинъ — О семъ бо Господь обѣща животъ вѣчный
О блаженная купо!
О всечесное братьство!
О преславнѣйшая єдиности —
Кто тебе отлучает ся,
Кто тебе отплещает ся,
Кто от тебе утѣкаетъ,
Кто на тебе боретъ, лжетъ, хулитъ,
Кто тебе ненавидитъ и тобою мерзитъ —
да будет проклятъ нынѣ и во будущій вѣкъ! Аминь (л 322 — Гол. 121—2)

[1] Забувши
[2] Ркп шапферъ.
[3] Ркп послѣдуютъ
[4] Ркп · звърныхъ
[5] Ркп оцуркованіємъ
[6] В ркп домаєтъ, догматъ — поправка Голубєва.
[7] В ркп игрфсе, играя — поправка Голубєва, але, може, тут: арфе?

Сучасна польська церковна політика, натхнена Скаргою, спустошення, зроблені нею серед української аристократії, й нагінки на вірних малюються такими рисами історії Навуходоносора з книги пророка Даниїла:

Зри зрителю розсудный, что будетъ проповѣдникъ латынскій Скарга, и который родъ [1] ушиковалъ на прещеніе миролюбной Руси. Єсли не можешъ быстрымъ окомъ разсужденія прозрѣти, я тебѣ кратко всѣ роздѣлы тѣ зовомого роду гананіемъ ознаймую или оглавлю.

Будованіе того роду то єсть. будуетъ [2] Скарга Вавилонъ, Римъ. Становитъ и именуетъ Навуходоносоромъ короля польского. Навуходоносоръ ставитъ выше своего достоинства одушевленнаго идола папу Посылаетъ проповѣдники [3] єзувиты, абы всѣ поклонили ся папѣ Услышавши же рускіе князи и паны повеленіе царево, а набольше пискъ, шумъ, вопль, лики [4], свирѣли, гусли, тимпаны и всю музыку роскоши свѣта сего,— поклонили ся папѣ. Трієотроцы же іерусалимского плѣна — убогіе Русинцы — поклонити ся не хотѣли, мовечи. «Живъ Господь Богъ нашъ имже создани быхомъ и живемъ и движем ся, идолу поклоняти ся не хочемъ, и богу земному паче небеснаго не служимъ». Тогда розярив ся Навходоносоръ кроль польській повелѣваетъ разжещи пещь бѣдъ, скорбій, гоненій и всяких досадъ лютыхъ на трієотроки останка народа Руского, яко да симъ волю бѣдами на поклоненіе идола преложитъ

Да тутъ ставши [5] со Златоустомъ васъ, останка народа Руского утвержаю не вмѣтаемы будьте [6]! Да вовергаемы претерпите пещь бѣдъ лютыхъ! Тогда узрите вометаемыхъ сожигаемыхъ — а себѣ спасаемыхъ. Тогда узрите хладъ и пришествіе ангелово, и проповѣдники єзувиты исчезаемы, и царь Навуходоносоръ посрамляем и на поклоненіе истиннаго бога прелагаемъ (л 323—4, Гол 122—3).

Проти папської монархії обрушується Вишенський в таких виразах:

Того ради вышее, єзовито [7], той свой костелъ Римскій быти разумѣешъ, яко одинъ над всеми владѣет? И того ради правдивый Римскій костелъ назвати ся можетъ, яко єдинъ всѣми учреждаетъ и управляетъ, научаетъ и росказуетъ? Куда хощетъ одинъ, туда всѣхъ волею своєю керуетъ — которому одному никто волности ни в чемъ сопротивити ся не имѣетъ? . Я то тако мнѣмаю или вѣрую [8], яко то єсть главнѣйшая и от всѣхъ єресей нечистая єресь [9], яко один ровный всѣмъ каломъ, перстію и тлѣнiемъ, кровію и тѣломъ, рожденіемъ и смертію, грѣхомъ и паденіемъ будучи,— над все выдралъ и себе самого обоготворилъ, и яко идола почтити узаконилъ. А других всѣхъ под свою неволю и послушенство гвалтовностю [10] — что

[1] Чи не польське слово urząd, уряд, лава?
[2] В ркп будетъ, у Гол. додано. что.
[3] В ркп : проповѣдника.
[4] Ркп. лиски
[5] Ркп ста оуши (у Гол. пропущено).
[6] Ркп · бутьтѣ
[7] В ркп поплутано і потім так виправлено вышеє рекъ єзовитой.
[8] В ркп. помилено. «яко такожъ не имамъ или вѣрою», поправляю приблизно, зміст ясний
[9] Ркп · єрей
[10] Ркп. гвалтовную.

во всѣхъ расказуетъ толко тотъ одинъ,— а не покорою Христовою [1] и хрестоношеньемъ и терпѣнiемъ [2] покорилъ и поневолилъ.

Можетъ ли быти болшая єресь отъ той єреси, и превратность от той превратности, которою Римскiй бедный костелъ страждетъ, разсуждаешъ [3] добре, прочитателю! (л. 341—2, Гол. 134—5).

І далі на ту ж тему:

Не явно ли всему свѣту, яко во лжи поганской, гордости, власти, славе, богатъствѣ и любви свѣта сего твой ся [4] костел Римскiй роспространилъ и умножилъ? Что за чюдо умноженiю и розширенню [5] твоєго костела — когда сей вѣкъ честный возлюбили? Когда все распространенное и широкое, гостинцемъ в погибель вѣчную странствовати изволили? Когда все со лжею и роскошею мирскою тутъ на земли мешкаючи изволили? Не чюдо [6] таковому распространенiю латынскому по всемъ свѣте, абовѣмъ князю [7] мира сего служатъ, который в жизни сей славою, честiю, богатъствомъ и достоинством вѣнчаетъ. И от того самого знаку, боголюбивый прочитателю, по Христову и апостольскому о последнихъ часехъ изображенiю [8], лживый костель Римскiй познати можешь [9], яко вси охотою до него бежатъ, вси до него квапятъ, вси єго любятъ, вси себе имъ смакуютъ. Тотъ самый знакъ да тя [10] увѣритъ, любимый прочитателю, яко костелъ Римскiй лживый єсть! Скудно убо єсть благоє! (л 352—3, Гол 141)

Лист до Домнікії. Незадовго після написання сеї праці Вишенський нарешті вибрався на Україну. Може, сповняв тим акт пієтизму для Мелетія, коли наспіли до нього вісті про його смерть,— а він його шанував високо і міг вважати потрібним віддати йому сю пошану — виконати колись ним висловлене бажання, щоб Вишенський кинув пустинну самотність і пішов ділом помагати одновірцям. Може, подвигнули його відомості про успіх його збірника («Терміни про лжу»). Не знаємо сього, бо наші відомості про сю подорож взагалі незвичайно убогі. З біографії його товариша — афоніта Йова Княгиницького, написаної Гнатом з Любарова, знаємо, що Вишенський відвідав Йова десь у р. 1605 приблизно і незадовго перед смертю Балабана, себто при кінці 1606 поїхав назад на Афон [11]. Коли саме приїхав з Афона

---

[1] Ркп : покою христовой.
[2] Ркп.: терпъніе
[3] Ркп.: разсуждаетъ
[4] Ркп.: сія
[5] Ркп.· умноженіи и разширенно.
[6] Потім, мабуть, зайве· «тако».
[7] Ркп : «ибо вѣмъ князя».
[8] Ркп.: изображенно.
[9] Ркп · можетъ
[10] Ркп · дотя.
[11] Зоря Галицкая с 233—4; Франко використав сі відомості для біографії Вишенського у своїй першій статті і вивів з них дату листа до Домнікії на 1606 р. Але приїзд Вишенського можливий скорше, ніж 1605 рік, і тоді можливе вагання для листа між 1606 і 1605.

і де пробував поза своїми гостинами у Йова, зостається невідомим, і одиноке, що кидає деяке світло на враження і переживання Вишенського на Україні: дізнані тут розчарування і розходження з провідниками релігійного і культурно-національного руху, се його лист до черниці Домнікії, очевидно, львівської, писаний з Унівського монастиря у вербну неділю, мабуть 1606 року. Те, що тут Вишенський оповідає з своїх спостережень і своїх думок про сучасне українське життя, незвичайно цікаве для характеристики його самого і сучасного українського руху: розходжень і конфліктів традиційної монахомані, що молилася на візантійських аскетів й містиків [1], з новим рухом, надиханим реформаційними впливами. Тому мусимо спинитись на сім докладніш.

Честной и благоговѣйной старици Домникіи Іоаннъ странникъ о Господѣ радовати ся желает и спасенія прагнет

Одержав він лист від пана Юрія з докором, що він піддався впливам диявола (от діавола пострадахъ) — не зостався в городі (Львові), а замкнувся в Унівськім монастирі. Докоряє йому Юрій з огляду «на народную пользу», бо пустиня служить тільки власному спасенію, а проповідь помагає многим, і ставить йому в приклад Христа, що «милосердував о народі» і в пустиню виходив не з пустиннолюбія, а задля свободи проповіді. Проповідь же тепер і у Львові не забороняється, і її не треба занедбувати Коли ж Вишенський ухилятиметься, будуть на нього великі нарікання, соблазн і розпука.

Сі докори дуже роздражнили Вишенського, тим більше що під ними відізвалось до нього те глибоке розходження, що він відчув у Львові. Він сердито відкидає уваги пана Юрія, навзаєм докоряючи йому, що він робить недопустиму річ, ставлячи слабій і неочищеній людині приклад самого Христа. Боронить пустинне життя від легковаження, яке виявляє до нього «пан Юрко» — наводить йому погляди великих аскетів, що вважали спасення себе самого ділом, тяжчим від якої-будь спасенної діяльності. І навпаки — сам критикує роботу львівських «фундаторів благочестія»: план науки, ними заведений, обмирщення і захоплення латинськими взірцями. Пише роздражнено, зі злістю, і замість писати се самому «вельможі Юрієві», виливає все на адресу Домнікії, мотивуючи се тим, що Юрій хворий і він не хотів би йому докучати в недузі. Пригадує його посварення з іншим львівським провідником «паном Красовським» і кладе

[1] Вишенський вичисляє сі свої авторитети в останнім своїм творі «Позорище мысленное».

Домнікії на серце помирити сих двох провідників братського руху при нагоді Великодня, аби вони оба могли «истинно, а не фарисейськи заспівати: Воскресенія день, и просвѣтим ся торжеством и друг друга обымем ..»

Невеликий лист сей (9 сторінок друку) належить до кращих писань Вишенського. В нім мало порожніх місць і пустих слів. Писаний в захопленні, од серця, він яскраво відкриває індивідуальність автора, хоча й не всюди на її користь. Живо характеризує його погляди на вартість науки, культури й под., доповнюючи попередні його виступи. А ще цінніший як одна з небагатьох характеристик сучасних культурних досягнень українських — міщанського львівського руху, на чолі котрого стояв той «книгочія і народонаставник» пан Юрко — як правдоподібно приймають: звісний нам Юрій Рогатинець.

Видиши ли, госпоже Домникіє, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда, по чину и степени къ Богу приводящего [1],— але заразъ на верховный (степень) Христовъ вскочил, и в гордость мнѣнія (ползовати другихъ себе не ополеровавшимъ и страстей мирскихъ не совлекшимъ повелѣваетъ!) — впалъ.

Присмотри ся, госпоже, что пользуютъ ихъ черниломъ хитрости, а не Духа святого словесы вспитанныє школные [2] казнодѣи, которыє з латинской єреси себѣ способъ ухвативши [3], зараз школы бают, проповѣдаютъ и учатъ, а полѣровнаго и безстрастнаго житія не хочютъ, и тот слѣд изображенный святыми (по отправѣ школноѣ [4] науки) отвергли? Первоє — церковному послѣдованію в славословію, благодаренію и молитвѣ не потребны [5] суть Ни бо умѣютъ у церкви ни читати ани пѣти, только яко и простѣйшіє — без помощи церковной нуждѣ богохваленія стоятъ С которого цвиченя и заживаня способомъ тымъ хитростнымъ латинскихъ наукъ не вижу ни куса [6] ни попа, ни діакона ани протчаго священническаго чину служителя Только єсли тыє байки риторскіє [7] знают, то тежь к ѳаснямъ досконалшим, родителем сих, тоєсть до латини паки возвращают ся и отходят свойственноє к своєму духу влечет ся и прилепляєтъ!

Иле [8] бым я радил нашим фундаторомъ благочестія во Львовѣ — В первыхъ церковнаго послѣдованія, славословія і благочестія узаконити дѣтемъ научити Таже [9] утвердивши сумненія вѣры благочестивыми догматы — тогда внѣшних хитростей для вѣдомости касати ся не возбраняти. Не бо азъ хулю граматичноє [10] ученіє і ключь къ познанію складов

---

[1] Перед тим Вишенський нагадує науку Діонісія Ареопагіта про ступені посвящення — широко виложену в раніших посланні до єпископів, вище.

[2] Друк · школыє Ркп школные

[3] Пригадую сказане Потієм про те, що в грецькій церкві проповідування в церкві було в тих часах цілком облишене вважали його латинським непорядком

[4] Ркп шкодноє

[5] Непридатні, нездатні

[6] Ркп · вкуси

[7] Ркп . литорскіє

[8] В друк попр. на «Але», але се непотрібно,— треба розуміти Оскільки би став радити, то, по-перше. .

[9] Ркп : той же.

[10] Ркп.: грамотичноє.